

Marijana Kovačević

Odjel za povijest umjetnosti, Sveučilište u Zadru

Nekoliko priloga gotičkom zlatarstvu vinodolskoga kraja

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 7. 7. 2005. – Prihvaćen 5. 10. 2005.

UDK: 739.1(497.5)''13''

Sažetak

Došad nepoznato srebrno pozlaćeno ophodno raspelo, koje se čuva u Župnom uredu u Bakru, uspoređuje se s nizom srodnih raspela u sjevernoj Italiji, Senju i na zadarskom području. U prvom redu, zbog identične matrice po kojoj je iskucana figura Bogorodice Platytere na reversu križa, ali i zbog srodna Kristova korpusa, te većine medaljona na krajevima hasti, ovo raspelo autorica dovodi u vezu s radionicom u kojoj je nastao križ iz tršćanskog Samostana sv. Ciprijana. Na vezu sa sjevernotalijanskim zlatarstvom 14. stoljeća upućuje i iskucavanje biljnog ornamenta na cijeloj površini hasti križa, slično kao na takozvanom križu Alde Giuliani u Tršćanskoj katedrali. Matrice po kojima su iskucani tugujući Ivan i Marija, te tetramorfi, također povezuju ovaj križ s cijelim nizom umjetnina na zadarskom i sjevernotali-

janskom području, te s ophodnim raspelom iz Senja. Grupu vrijednih gotičkih relikvijara u obliku glave, danas u sakralnoj zbirci u Crkvi Sv. Trojice u Novom Vinodolskom, autorica uspoređuje sa srodnim umjetninama u Zadru i na Krku. Ujedno upozorava i na srebrnu bistu – relikvijar sv. Ursule iz riječke Župne crkve Uznesenja Marijina, otuđenu tijekom Drugoga svjetskog rata, danas na nepoznatom mjestu u Italiji, koja morfološki odaje istu ruku što je načinila bistu – relikvijar svete u Hreljinu. Također, na temelju fizičkih pokazatelja i fotografske dokumentacije, predlaže se reinterpretacija ikonografije srebrne glave – relikvijara svete s niskom krunom iz Novog Vinodolskog, kao i rečenog hreljinskog relikvijara.

Ključne riječi: *ophodno raspelo, glave-relikvijari, gotičko zlatarstvo, 14. stoljeće, Bakar, Novi Vinodolski, Hreljin*

Vrijednim primjercima gotičkog zlatarstva koji su se do naših dana sačuvali u vinodolskom kraju nije do danas posvećena zaslužena pažnja. U skromnom broju publikacija u kojima se spominju nalazimo tek okvirne datacije, rijetke i uopćene komparacije, kataloške obrade, te sumarne ili tek usputne osvrtne na neke od tih dragocjenih liturgijskih predmeta,¹ dok su neki, poput ophodnog raspela iz Bakra, do danas ostali nepoznati našoj kulturnoj javnosti. Tako su izostale i preciznije komparativne analize koje bi učinile da se taj dio naše srednjovjekovne baštine razmatra u kontekstu umjetničkih strujanja šire regije. Stoga se nametnula potreba da se, u nedostatku arhivskih vijesti, potraže srodni zlatarski radovi na širem jadranskom prostoru i tako okonča »izolacija« jednog dijela srednjovjekovne umjetničke baštine vinodolskog kraja. Spomenuto bakarsko procesionalno raspelo najprikladnije ilustrira upravo te »jadranske veze«.

Ophodno raspelo iz Bakra

U Župnom uredu u Bakru² čuva se vrijedno ophodno raspelo³ (sl. 1 i 2). Riječ je o križu visine 51,5, širine 28 i debljine 2,5 cm, koji se sastoji od više komada srebrnog pozlaćenog lima apliciranih na drvenu podlogu i obrađenih u tehnici

iskucavanja. Silueta križa tipično je gotička, s kružnim medaljonima na krajevima hasti, a haste su na samom prijelazu prema medaljonima proširene zrcalnim oblikom zadebljanjima. Donji medaljoni na aversu i reversu izgubili su srebrnu oplatu, vjerojatno uslijed oštećenja, pa je drvo na ta dva mjesta prekriveno samo bakrenim limom. Samo bakrena oplata sačuvala se i na bočnim stranama križa, te na još nekim oštećenim mjestima. Svi dijelovi metalne oplata na drvenu su podlogu grubo zakucani brojnim čavlima, a oni su ponegdje raspoređeni i preko samih figura.⁴

Na aversu je prikazan Krist s križnom aureolom, raspet na jednostavno profiliran križ, koji u vrhu nosi titulus sa slovima INRI. Bradata Kristova glava s naglašenim obrvama i snažnim izduljenim nosom pognuta je udesno. Ruke su pribijene na križ, s raširenim prstima lijevog dlana. Torzo je oblikovan s realističnom mišićnom masom na prsima i naglašenim rebri-ma, te zaobljenim trbuhom. Bogato nabrana draperija perizome prekriva korpus od bokova pa gotovo do naglašeno savijenih koljena, a zavezana je u veliki čvor. Stopala su prikazana s raširenim prstima, desno preko lijevog, te su čavlom zakucana za supedanej. Na cijeloj površini hasti križa ukolo Kristova korpusa, osim na kružnim medaljonima, iskucan je bogat biljni ornament, a isti ornament ponovljen je i na hastama reversa. Sastoji se od četverolatičnih cvjetova, iz kojih se radijalno šire po četiri trolisna izdanka (sl. 5).

1. Ophodno raspelo, konac 14. st., revers (Bakar, Župni ured)
Procession crucifix, late 14th c., reverse (Bakar, parish office)

U kružnim medaljonima iskucani su u uobičajenom rasporedu lijevo i desno Bogorodica i sv. Ivan, dok je u vrhu križa Bog Otac. Na mjestu gdje je trebao biti još jedan iskucani srebrni medaljon, u dnu križa, sačuvao se tek komad bakrenog lima, vjerojatno zbog oštećenja.⁵ Sva tri lika u medaljonima prikazana su do pojasa i s jednostavnim aureolama. Bogorodica je prikazana u karakterističnoj žalosnoj gesti s rukama na prsima, odjevena u bogatu draperiju (sl. 3). Bog Otac također je u raskošnu plaštu, koji mu vijori za leđima s lijeve strane. U ljevici mu je kugla dok desnicom blagoslivlja. Fizionomija lica istaknuta je snažnim nosom i dugačkom bradom. Sv. Ivan je prikazan s izrazito velikim očima, u karakterističnoj tugujućoj gesti, glave oslonjene na desnicu (sl. 4).

U centru reversa raspela nalazi se lik Bogorodice, u ikonografskoj varijanti Platytere, s medaljonom na prsima, u kojem je mali Krist koji blagoslivlja. Bogorodičin je lik prikazan u stojećem položaju, s aureolom, vrlo stiliziranih crta lica. Ruke su raširene u stavu orans, razmaknutih prstiju. Ispod rečenog medaljona draperija Bogorodičine haljine u okomitim se naborima spušta do poda. Ovalni medaljon na njezinim prsima okvir je za prikaz maloga Krista, koji sjedi na globusu, flankiran sa svake strane s po četiri zvijezde. Glava s aureolom stilizirana je poput Bogorodičine, torzo mu je prikazan nag, dok donji dio tijela prekriva draperija nabrana u obliku slova V, sve do tek naznačenih stopala.⁶

U kružnim medaljonima, kako je to običaj na reversima sličnih raspela, raspoređeni su simboli evanđelista: lijevo

lav sv. Marka (sl. 6), gore orao sv. Ivana (sl. 7), a desno bik sv. Luke (sl. 8).⁷

Ophodno raspelo iz Bakra morfološki se uklapa u grupu srodnih umjetnina na širokom području od sjeverne Italije do Zadra, koju je recentnim istraživanjima okupio Nikola Jakšić. Osim što je rečenim istraživanjima obogatio korpus ophodnih raspela sa zadarskoga područja, N. Jakšić je iznio i niz komparacija koje navedena raspela dovode u vezu i s dvama relikvijarima u obliku škrinjica koji su se sačuvali u Zadru, ali i s jednim senjskim,⁸ te s nekoliko raspela u Friuliju i Venetu, a predložena je i datacija cijele grupe.⁹ Ipak, enigma izrazite koncentracije i izvorišta srodnih matrica na tako širokom području još će čekati rješenje.

U grupu umjetnina koje je okupio N. Jakšić bakarsko se raspelo uklapa po cijelom nizu kriterija, počevši od same siluete križa, preko morfoloških i tehničkih sličnosti matrica, do dimenzija cjeline i pojedinih dijelova. Naime, općim obrisom križa, ako se ima na umu u prvom redu zadebljanja hasti križa i opće dimenzije cjeline i matrica, osobito medaljona, bakarsko raspelo donekle je usporedivo s raspelom iz Samostana benediktinki sv. Margarite u Pagu, onim iz Župne crkve sv. Marije u Pašmanu, sa sukošanskim križem iz Župne crkve sv. Kasijana, sa spomenutim senjskim raspelom, raspelom iz Crkve sv. Ciprijana u Trstu, a načelno sličan obris ima i raspelo u sjevernotalijanskom selu Rasai u Dolomitima. Korpus Kristov s bakarskoga križa ponavlja se na spomenutim križevima u Senju, talijanskom mjestu Rasai, zatim na tršćanskom iz

2. Aversi ophodnih raspela u Bakru i u Novigradu
Fronts of the procession crucifixes in Bakar and Novigrad

Crkve sv. Ciprijana, ali i na raspelu danas u Župnoj crkvi sv. Marije u Novigradu. Medaljoni s dopojasnim likovima tugujuće Bogorodice i sv. Ivana najbližiji su onima na rečenim raspelima u Novigradu, Pagu i Trstu, premda su medaljoni na novigradskom raspelu u promjeru za centimetar manji. Medaljoni s tetramorfima najčešće se ponavljaju, i premda im obris nije uvijek isti, gotovo su identična izgleda i jednakih dimenzija, dakle promjer im iznosi 6,5 cm. Takve medaljone, osim na bakarskom raspelu, nalazimo na raspelima u Sukošanu, Pašmanu, Senju, Trstu, te također u talijanskim mjestima Rasai u Dolomitima i Porcen nedaleko Feltre, pa čak i na škrinjici-relikvijaru sv. Zoila u Zadru.¹⁰

Među svim navedenim raspelima naš bakarski križ najbližiji je tršćanskom primjerku iz ženskog Benediktinskog samostana sv. Ciprijana. Naime, figura Bogorodice Platytere na reversu bakarskoga križa kao da je iskucana po istom kalupu po kojem je iskucana ona na križu tršćanskih benediktinki (sl. 9). Premda se ni Krist, ni tugujući Ivan i Marija na aversu bakarskog križa ne mogu pobliže usporediti s onima na *raspelu Alde Giuliani* iz tršćanske katedrale San Giusto, koje nosi zavjetni natpis s 1383. godinom,¹¹ poveznica između ta dva križa je biljni ornament iskucan na cijeloj površini haste križa. Kao što tršćanski križ iz Samostana sv. Ciprijana i naš bakarski jedini među poznatim raspelima 14. stoljeća imaju Bogorodicu Platyteru na reversu, tako su rijetki primjeri srebrnih ophodnih raspela koja, poput raspela iz Katedrale u Trstu i našega iz Bakra, uopće imaju ornament iskucan na cijeloj

površini haste križa.¹² Taj je biljni ornament, dakako, finije izrađen na tršćanskom primjerku, uključuje čak i emajlirane medaljone, ali stanovita sličnost u odnosu na bakarsko raspelo ipak upućuje na istu provenijenciju. No, tolika sličnost između bakarskoga raspela i onoga tršćanskih benediktinki navodi nas na zaključak da su oba križa djelo ako ne iste ruke, a ono barem iste radionice.

Kada je riječ o *raspelu Alde Giuliani*, valja naglasiti da se ono na temelju izrazite sličnosti matrica po kojima je iskucan Kristov korpus uklapa u jednu drugu skupinu ophodnih raspela, od kojih su sva sa zadarskoga područja.¹³ Iz te grupe, koja zajedno s tršćanskim broji pet raspela, ona iz Nina, Božave i Ugljana davno je objavio Ivo Petricioli pripisujući ih, na temelju detaljne analize i komparacija, ruci majstora Stjepana, čiji se potpis nalazi na ninskom primjerku. Ulogu Ive Petriciolija valja posebno istaknuti kada je riječ o istraživanju gotičkih ophodnih raspela u Zadru i okolici jer je upravo on rečenim radom otvorio i potakao tu kompleksnu problematiku. Iako se tada nije osvrnuo na raspela koja su predmet ovoga rada, učinio je prvi i značajan korak u kompariranju vrijednih primjeraka toga dotad potpuno zanemarenoga korpusa zadarske srednjovjekovne baštine.¹⁴

Uz cijeli niz sličnosti koje bakarsko raspelo čvrsto vežu za navedenu skupinu umjetnina, jedan ikonografski moment čini ga posve jedinstvenim, ne samo unutar rečene grupe već u cjelokupnom korpusu ophodnih raspela 14. stoljeća. Naime, jedino se na bakarskom križu javlja medaljon s likom Boga

3. Medaljoni s prikazom Bogorodice s ophodnih raspela u Bakru i u Pagu
Medallions depicting the Virgin on the procession crucifixes of Bakar and Pag

4. Medaljoni s prikazom tugujućeg Ivana s ophodnih raspela u Bakru i u Crkvi sv. Ciprijana u Trstu
Medallions depicting John in mourning on the procession crucifixes of Bakar and the church of San Cipriano in Trieste

5. Biljni ornament na ophodnom raspelu iz Bakra, 14. st., detalj reversa (Bakar, Župni ured)

Floral ornamentation on the procession crucifix of Bakar, 14th c., detail of the reverse (Bakar, parish office)

Oca u vrhu aversa križa¹⁵ (sl.10). Ipak, na mogućnost da se, protivno dosadašnjim saznanjima,¹⁶ lik Boga Oca pojavljivao na ophodnim raspelima već u 14. stoljeću, ukazuje i medaljon s likom Boga Oca na reversu ophodnog raspela iz Župne crkve sv. Marije na Pašmanu.¹⁷ Doduše, riječ je o medaljonu nastalom u 16. stoljeću, ali ne smijemo isključiti mogućnost da je njime zamijenjen dotrajali izvorni medaljon iste ikonografije, tim više što je iz nepravilna rasporeda medaljona na pašmanskome raspelu jasno da je ono doživjelo neku restauraciju. Ako je pojavljivanje lika Boga Oca na aversu raspela u Bakru ipak jedini preživjeli odraz ikonografskih uzusa primjenjivanih na ophodnim raspelima koncem 14. stoljeća, što ne možemo sa sigurnošću tvrditi, tada učestalom prikazivanju Boga Oca na ophodnim raspelima u stoljećima i stilovima što slijede korijene nalazimo već u gotičkom razdoblju.

Ipak, navedena ikonografska posebnost mogla bi imati i drugo objašnjenje. Naime, zbog rečene ikonografije ophodnog raspela iz Bakra dvojimo o titularu crkve kojoj je ono izvorno namijenjeno. Na mjestu današnje bakarske Župne crkve sv. Andrije postojala je još u 12. stoljeću Župna crkva¹⁸ posvećena Sv. Trojstvu, navodno do 1323., kada je srušena u potresu.¹⁹ U prilog tezi da je raspelo pripadalo toj crkvi ide i rečeni medaljon s likom Boga Oca u vrhu aversa križa. Međutim, ikonografska topografija reversa, s Bogorodicom na mjestu gdje su na srodnim raspelima najčešće sveci zaštitnici crkava kojima su takva raspela prvotno namijenjena,²⁰ ukazuje na to da je križ mogao biti namijenjen i Crkvi sv. Marije u bakarskom »Primorju«, koja se spominje u jednoj oporuci 1445. godine,²¹ a mogla je postojati i u 14. stoljeću.

6. Medaljoni sa simbolom evanđelista Marka na ophodnim raspelima u Bakru i u Sukošanu

Medallions with the symbol of Mark the Evangelist on the procession crucifixes of Bakar and Sukošan

7. Medaljoni sa simbolom evanđelista Ivana na ophodnim raspelima u Bakru i u Senju
Medallions with the symbol of John the Evangelist on the procession crucifixes of Bakar and Senj

8. Medaljoni sa simbolom evanđelista Luke na ophodnim raspelima u Bakru i u Pašmanu
Medallions with the symbol of Luke the Evangelist on the procession crucifixes of Bakar and Pašman

9. Likovi Bogorodice Platytere na reversima ophodnih raspela u Bakru i u Trstu
Images of the Platytera Virgin on the reverse of the procession crucifixes of Bakar and Trieste

10. Medaljon s likom Boga Oca, detalj aversa ophodnog raspela u Bakru, 14. st. (Bakar, Župni ured)
Medallion with an image of God the Father, detail from the front of the procession crucifix of Bakar, 14th c. (Bakar, parish office)

U svjetlu svega navedenoga skloni smo ophodno raspelo iz Bakra datirati sukladno dosadašnjoj dataciji srodne grupe umjetnina, između 1383. godine i konca 14. stoljeća. *Terminus post quem* je pritom godina datacije tršćanskoga *raspela Alde Giuliani*, prije kojega bakarsko nije moglo nastati. Konac 14. stoljeća kao *terminus ante quem* predložio je N. Jakšić, povezavši novigradski križ s nekadašnjom samostanskom Crkvom sv. Katarine u Novigradu, dovršenom 1393. godine, smatrajući da je crkva zacijelo bila opremljena nužnom liturgijskom opremom nedugo po završetku gradnje.²² Posredno na taj način čvršću kronološku odrednicu vezemo uz cijelu grupu ophodnih raspela od sjeverne Italije, preko vinodolskoga kraja, pa do Senja i Zadra. Osim toga, valja naglasiti kontinuitet, ako ne zlatarske djelatnosti,²³ a ono barem opskrbe vinodolskih župa liturgijskim predmetima tijekom cijeloga razdoblja kasnoga srednjeg vijeka, te tako opovrgnuti tvrdnju da se osim *Milonjina križa* u vinodolskom kraju nisu sačuvali zlatarski radovi stariji od 15. stoljeća.²⁴

O vinodolskim srebrnim relikvijarima u obliku glava i poprsja svetica

U vinodolskom kraju čuvaju se četiri srebrna pozlaćena relikvijara. Tri u obliku glava svetica izložena su danas u sakralnoj zbirci uređenoj u Crkvi Sv. Trojice u Novom Vinodolskom, a četvrto srebrno poprsje-relikvijar svete nalazi se u Župnoj crkvi sv. Jurja u Hreljinu. Premda se o tom vrijednom djelu vinodolske umjetničke baštine već pisalo,²⁵ iznenađuje da visoka koncentracija upravo toga tipa liturgijskih pred-

11. Srebrna glava-relikvijar iz Ledenica, 2. pol. 14. st., detalj (Novi Vinodolski, Crkva Sv. Trojice)

Silver head reliquary from Ledenice, second half of the 14th c., detail (Novi Vinodolski, church of the Holy Trinity)

12. Srebrna glava-relikvijar iz Ledenica, 2. pol. 14. st., detalj (Novi Vinodolski, Crkva sv. Trojice)

Silver head reliquary from Ledenice, second half of the 14th c., detail (Novi Vinodolski, church of the Holy Trinity)

meta, koji je u najužoj vezi sa skulpturom, a kakvom se u Hrvatskoj mogu pohvaliti još samo Zadar, Split i Dubrovnik, nije urodila potpunijim analizama.

Znamo da je koncem 1491. godine bio sastavljen inventar novljanske Župne crkve sv. Filipa i Jakova. Iz bogata sadržaja toga inventara, od posebnog su značenja tri glave koje se u njemu spominju: » ... srebrna glava s krunom ..., ... jedna glava, jedna kruna na glavi Bogorodice ...«. ²⁶ Jedina glava iz rečenog inventara za koju se izričito navodi da je srebrna i okrunjena zacijelo je jedna od dviju okrunjenih visokim krunama koje se danas nalaze u gotičkoj Crkvi Sv. Trojice u Novom. Naime, srebrna glava s niskom krunom, danas u novljanskoj zbirci, podrijetlom je iz Ledenica, o čemu saznajemo kako iz literature, ²⁷ tako i iz uredno datirane fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Rijeci. Naime, na fotografijama pratimo taj relikvijar u Ledenicama od drugog desetljeća 20. stoljeća, posljednji put 1963. godine, a 1979. godine fotografiran je u Novom Vinodolskom. Te su nam fotografije značajne i stoga što na njima pratimo slijed oštećenja lijepe krune koja se do danas, znatno oštećena, sačuvala na glavi svete (sl. 11). Naime, prva fotografija toga relikvijara u riječkoj fototeci potječe iz 1920. godine. ²⁸ Osim niskog i jednostavno profiliranog srebrnog obruča obrubljenog pri dnu i pri vrhu takozvanim »bisernim nizom«, kruna se na toj fotografiji sastoji od još barem osam trapezoidnih komada srebrnoga lima koji su kraćim, donjim rubom spojeni s gornjim rubom obruča. Svaki je komad prošupljen po istom principu, s tri kružne perforacije u dnu, od kojih je centralna veća od bočnih, a u središtu svakoga komada je gotičko slovo M, kojemu je središnja okomica povišena i ukrašena malim slovom S. Slovo M također je flankirano kvadratićima, čiji se sadržaj ne da protumačiti. Već na fotografiji Dragutina Kniewalda iz 1930. godine broj tih slova se, čini se, prepolovio, ali na fotografiji iz 1963. godine na kruni još uvijek vidimo četiri slova. Do

danas su se, nažalost, sačuvala samo još dva. Upravo nas ta slova navode na preispitivanje ikonografije ove glave-relikvijara. Naime, na poleđinama fotografija u riječkoj fototeci taj se relikvijar navodi ili samo kao relikvijar nepoznate svete ili kao relikvijar sv. Ursule. Premda ih Ivo Lentić u katalozima izložbi na kojima su bila izlagana sva tri relikvijara što su danas u Novom Vinodolskom nije ikonografski identificirao, ²⁹ u starijoj je literaturi izneseno mišljenje da je riječ o djevici poginuloj sa sv. Ursulom. ³⁰ Kruna na svetičnoj glavi ukazuje na to da je riječ o relikvijaru neke svete kojoj je inicijal imena slovo M, slova S i M koja rese krunu stajala bi, primjerice, umjesto *Sancta Margarita*. U prilog tezi da je riječ o sv. Margariti ide i to što je i ta svetica prikazivana s krunom.

Primjetno je da glava-relikvijar s niskom krunom pokazuje izrazite sličnosti s arhaičnijim od dvaju novljanskih relikvijara s visokim krunama. One se očituju u izrazitoj stilizaciji crta lica, prošupljenim zjenicama, detaljno cizeliranim trepavicama uokolo očiju, dugim stiliziranim nosovima, tankim stisnutim usnicama, kao i grafički obrađenim pramenovima kose. Način na koji su oblikovane oči, osobito kod arhaičnije od dviju novljanskih glava-relikvijara, dovode ju u vezu s bistom-relikvijarom sv. Silvestra iz Zadra, djelom Melše i Radoslava iz Kotora ³¹ (sl. 12, 13 i 14). Sličnost se ponajviše očituje u oblikovanju trepavica, koje čine naglašen okvir očima. Tako oblikovane trepavice u ukupnoj našoj zlatarskoj baštini gotičkog perioda nalazimo samo na spomenuta dva primjera. ³² Dakako, nema osnove da se te biste pripišu istoj ruci, ali svakako bi valjalo revidirati njihovu dataciju i kao *terminus post quem non* odrediti konac 14. stoljeća. Toj dataciji ide u prilog i određena sličnost sa zadarskom bistom-relikvijarom sv. Nikole. ³³

Ta nam se datacija nameće kao osobito važna ako rečene dvije biste usporedimo s trećom novljanskom srebrnom okru-

13. Srebrna glava-relikvijar iz Novog Vinodolskog, 2. pol. 14. st., detalj (Novi Vinodolski, Crkva Sv. Trojice)

Silver head reliquary from Ledenice, second half of the 14th c., detail (Novi Vinodolski, church of the Holy Trinity)

14. Srebrna glava-relikvijar iz Novog Vinodolskog, 2. pol. 14. st., detalj (Novi Vinodolski, Crkva Sv. Trojice)

Silver head reliquary from Ledenice, second half of the 14th c., detail (Novi Vinodolski, church of the Holy Trinity)

njenom glavom.³⁴ Riječ je o glavi svetece profinjenih crta lica, oblikovanoj vrlo realistično. Upravo taj plasticitet i realizam forme čine temeljnu razliku između ovog relikvijara i dvaju prethodno razmatranih. Ipak je kruna svetičina vrlo slična visokoj kruni na glavi arhaičnijeg novljanskog relikvijara. Iako je kruna toj arhaičnijoj novljanskoj glavi mogla biti dodana i kasnije, gotovo identična postolja na sva tri relikvijara upućuju ipak na istu radionicu. Presudna za razlike u izvedbi mogla je biti, kako je primijetio I. Lentić, vještina majstora.³⁵

Ovoj grupi pridružujem još jedan srebrni pozlaćeni relikvijar u obliku glave, koji se nalazi u Dobrinju na Krku. To je lijepa glava-relikvijar sv. Ursule iz dobrinjske Crkve sv. Stjepana,³⁶ koja u svim elementima forme odaje, usudili bismo se reći, čak ne istu radionicu, već i istu ruku koja je izradila napredniji od dvaju novljanskih relikvijara. Sličnost je tim razumljivija ako znamo da je riječ o istoj svetici. Naime, u literaturi³⁷ i u fotografskoj dokumentaciji novljanski je relikvijar označen kao relikvijar sv. Ursule.³⁸ S obzirom na to da novljanski relikvijar, kao i srodan mu krčki primjer, odišu već realističkim težnjama u oblikovanju, isprva pomišljamo na dataciju u 15. stoljeće. No, zbog navedenih poveznica s dvama arhaičnijim relikvijarima u Novom, novljanskim i ledeničkim, ipak smo skloni datirati cijelu grupu u isto vrijeme, dakle, u drugu polovinu ili radije posljednju četvrtinu 14. stoljeća.³⁹

Konačno, pozabavit ćemo se hreljinskim relikvijarom, to jest srebrnim pozlaćenim relikvijarom svetece koji se u literaturi interpretira kao glava-relikvijar sv. Lucije.⁴⁰ To je vrlo kvalitetno oblikovano poprsje, izrazita plasticiteta forme, kakav, osim možda na zaderskom Bogorodičinu relikvijaru Kristofora de Rochisa,⁴¹ ne nalazimo u našem gotičkom

zlatarstvu. U davno objelodanjenom članku R. Gigantea objavljen je srebrni relikvijar sv. Ursule podrijetlom iz Crkve Uznesenja Marijina u Rijeci.⁴² Sličnost između ovih dvaju relikvijara jednako je izrazita kao ona između novljanskog i dobrinjskog relikvijara. Razlike su doista neznatne, tek u obliku krune, obliku otvora za relikviju na čelu, kao i u rubu postolja, koje je u slučaju riječkog relikvijara ažurirano četverolistima. Nažalost, tužan udes riječke biste o kojem je pisao R. Gigante⁴³ zadesio je taj relikvijar i u Drugom svjetskom ratu, kada su ga talijanski činovnici ponovno odnijeli u Italiju.⁴⁴ Naglašena sličnost između tih dvaju relikvijara,⁴⁵ kao i podaci koje možemo pratiti na fotografijama hreljinskog relikvijara u riječkoj fototeci, navodi nas na preispitivanje ikonografije svetačkog poprsja iz Hreljina. Naime, I. Lentić u oba kataloga u kojima je relikvijar publiciran sveticu imenuje sv. Lucijom.⁴⁶ Sličnost s otuđenom riječkom bistom i fotografska dokumentacija u kojoj je hreljinska svetica kontinuirano nazivana sv. Ursulom⁴⁷ upućuju na to da ipak nije riječ o sv. Luciji,⁴⁸ već o sv. Ursuli. Nažalost, ne znamo ništa o podrijetlu tih umjetnina, ali znamo da su još do 1910. godine na riječkom poprsju bili sačuvani dijelovi emajlne mase kojom je, čini se, cijela površina relikvijara bila ukrašena.⁴⁹ Svakako, riječ je o umjetnini koju bi valjalo potražiti u talijanskim riznicama i vratiti ju u Hrvatsku.⁵⁰

Konačno, iz svega navedenoga zaključujemo da je među srebrnim relikvijarima u obliku glava i poprsja koji su se do danas sačuvali u riznicama jadranskih komuna najveći broj relikvijara sv. Ursule: po jedan u Hreljinu, Dobrinju, Zadru⁵¹ i Dubrovniku,⁵² čak dva u Novom Vinodolskom, a za jedan znamo da se do Drugoga svjetskog rata čuvao u Rijeci. Sve to upućuje na izuzetno značenje kulta sv. Ursule na jadranskoj obali u kasnom srednjem vijeku.⁵³

Bilješke

- 1
RICCARDO GIGANTE, Di alcuni antichi capi di oreficeria conservati a Fiume e nei dintorni, u: *Bulletino delle deputazione fiumana di storia patria*, Vol. I (1910.), Fiume, 1910., 128–139; EMILIJ LASZOWSKI, Gorski Kotar i Vinodol, Zagreb, 1923., 266 i 271; ARTUR SCHNEIDER, Proučavanje, popisivanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika u Hrvatskom Primorju 1934., u: *Ljetopis JAZU*, 47 (1933.–1934.), Zagreb, 1935., 174; RADMILA MATEJČIĆ, Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola, u: *Vinodolski zbornik*, III (1983.), 327–358; IVO LENTIĆ, Predmeti zlatarstva u vinodolskom kraju, u: *Prošlost i baština Vinodola*, katalog izložbe, (ur.) Jasna Tomičić i dr., Zagreb, 1988., 37, 41, 49, 89–95, 139–153; IVO LENTIĆ, Plastika i reljefi u metalu od 13. do 18. stoljeća, u: *Tisuću godina hrvatske skulpture*, katalog izložbe, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 119.
- 2
Na suradnji i ljubaznosti zahvaljujem bakarskom župniku, velečasnom Giuseppeu Vozili. Osobitu zahvalnost dugujem kolegi Marijanu Bradanoviću iz Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Rijeci, kako na dragocjenim informacijama, tako i na pomoći u organizaciji terenskog istraživanja. Za srednjovjekovnu umjetnost Vinodola zainteresirala sam se u nastojanju da pronađem komparativni materijal srodnim umjetninama iz korpusa zlatarske srednjovjekovne baštine Zadra. Poticaj u tom smislu dugujem profesoru Pavuši Vežiću, na čemu mu ovim putem srdačno zahvaljujem. Zahvalnost izražavam i kolegici Barbari Španjol-Pandelo s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci na nesebičnoj pomoći pri tehničkoj realizaciji terenskog istraživanja u Bakru i Novom Vinodolskom. Profesoru Nikoli Jakšiću zahvaljujem na ustupljenom komparativnom slikovnom materijalu.
- 3
Ovu vrijednu umjetninu potražila sam tragom jedne stare fotografije iz fototeke Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Rijeci. Križ je u Bakru fotografirao naš znameniti liturgičar Dragutin Kniewald 1930. godine.
- 4
Raspelo je u vrlo lošem stanju i zahtijeva što skoriju restauraciju.
- 5
Križ je vjerojatno bio nasađen na bakreni nosač s jabukom, kakav je uobičajen kod ophodnih raspela. Taj donji položaj medaljona najpodložniji je oštećenjima budući da je na mjestu dodira s bakrenim tulpjem za nasađivanje.
- 6
Bogorodica je iskucana na zasebnoj komadi srebrnog lima, dok je cijela površina reversa križa pokrivena s više komada, za razliku od aversa, gdje je, osim medaljona na krajevima hasti križa, oplata križa sastavljena od samo dva komada.
- 7
Srebrna oplata donjeg medaljona, kako je navedeno, nestala je uslijed oštećenja.
- 8
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ, Umjetnička baština zadarske nadbiskupije: Zlatarstvo, Zadar, 2004., 26, 31–33, 32–33. Osim u komparacijama N. Jakšića, ophodno raspelo iz Senja spomenuto je prethodno u radu I. Lentića. – IVO LENTIĆ, Zlatarski predmeti iz XV. i XVI. stoljeća u riznici senjske katedrale, u: *Senjski zbornik*, 17 (1990.), 119, 120. – Autor donosi fotografije aversa i reversa vrijednog raspela koje se čuva u sakralnoj zbirci Senjske katedrale, no bez opisa, analize i argumenata datira ga u 15. stoljeće. Lijepi senjski križ tako još uvijek čeka adekvatnu i cjelovitu obradu.
- 9
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 26, 31–33, 36, 88, 129, 132, 134, 136, 138, 151.
- 10
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 31–33, 126–129, 132–138.
- 11
Tesori delle Comunità Religiose di Trieste, katalog izložbe, (ur.) Laura Ruaro Loseri, Udine, 1978., 15, 52–54; GIUSEPPE CUSCITO, Argenteria Liturgica in diocesi di Trieste, u: *Ori e Tesori d'Europa – Atti del Convegno di Studio*, (ur.) Giuseppe Bergamini i Paolo Goi, Milano, 1992., 136, 138; *Ori e Tesori d'Europa – Mille anni di oreficeria nel Friuli–Venezia Giulia*, katalog izložbe, (ur.) Giuseppe Bergamini, Milano, 1992., 68–71, NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 26, 31–33, 36, 88, 129, 132, 134, 136, 138, 151.
- 12
Biljni ornament punciran ili iskucan na cijeloj površini hasti križa imaju i dva gotička ophodna raspela u stonskom kraju. Za jedno od njih, ono puncirano iz Crkve sv. Ane u Taboru ispred Malog Stona, predložena je datacija u drugu polovinu 14. stoljeća, dok je drugo, s iskucanim ornamentom, ono iz Crkve sv. Vlaha u Stonu, datirano u 15. stoljeće. Ni po motivima punciranog niti iskucanog ornamenta, kao ni po drugim kvalitetama, stonska raspela ne pokazuju izrazitije srodnosti s bakarskim križem. – VINICIJE B. LUPIS, Sakralna baština Stona i okolice, Ston, 2000., 169–171, 178–179.
- 13
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 31, 36, 149–154.
- 14
IVO PETRICIOLI, Prilozi izučavanju srednjovjekovnog zlatarstva u Zadru, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 2/1 (1963.), 133–146.
- 15
Možda je na medaljonu u dnu aversa bila prikazana donatorica, kao na križu Alde Giuliani, što bi dalo naslutiti da je *damnatio memoriae* mogući razlog oštećenja medaljona. – *Tesori delle Comunità Religiose di Trieste* (bilj. 11), 15, 52–54; GIUSEPPE CUSCITO (bilj. 11), 136, 138; *Ori e Tesori d'Europa – Mille anni di oreficeria nel Friuli–Venezia Giulia* (bilj. 11), 68–71. Možemo također samo nagađati da je u izgubljenom medaljonu na dnu aversa mogla biti golubica Duha Svetoga, no rečena bi kombinacija činila ikonografsku shemu kakva mi nije poznata ni na jednom drugom primjeru gotičkih ophodnih raspela. Naime, dovoljno je neobično tako rano pojavljivanje lika Boga Oca u vrhu aversa. – IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 133; NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 28.
- 16
IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 133; NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 28.
- 17
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 134–136.
- 18
EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 1), 120; MILE BOGOVIĆ, Srednjovjekovna vinodolska crkva i Novi Vinodolski kao biskupsko sjedište, u: *Novljanski zbornik*, IV (2000.), 40.
- 19
MILE BOGOVIĆ (bilj. 18), 40.
- 20
IVO PETRICIOLI (bilj. 14), 133; NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 27–30.
- 21
EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 1), 120; MILE BOGOVIĆ (bilj. 18), 40.
- 22
NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 130–132.

- 23 O senjskom zlataru Martinu Živkoviću, koji je, osim u Senju, djelovao također u Rijeci i Dubrovniku, vidi: IVO LENTIĆ (bilj. 8), 113–116.
- 24 RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1), 327.
- 25 Vidi bilj. 1.
- 26 RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1), 350–351.
- 27 EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 1), 271; RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1), 353; IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.) 88, 141 (kat. br. 217); *Tisuću godina hrvatske skulpture*, katalog izložbe (bilj. 1), 119 (kat. br. 18).
- 28 Doduše, na poleđini fotografije zabilježeno je da je fotograf Gjuro Szabo, a označena je godina 1930. No, kako je na poleđini fotografije istoga autora koja prikazuje poznatu gotičku monstrancu iz Ledenica zabilježena godina 1920., te s obzirom na to da je na kruni svetičinoj dvostruko više srebrnih slova nego na Kniewaldovoj fotografiji iste srebrne glave iz 1930. godine, datiramo fotografiju Gj. Szabe ipak desetljeće ranije, u 1920. godinu.
- 29 IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.) 89, 141; IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 119.
- 30 EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 1), 266, 271; RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1), 353.
- 31 NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 88–91. Tu je citirana starija literatura. U jednoj od recentnijih studija s tog popisa literature, kako navodi N. Jakšić, izražene su sumnje u vezi s katorskim autorstvom biste sv. Silvestra.
- 32 Ivo Lentić je prvi, iako uopćeno, komparirao relikvijare iz Novog Vinodolskog sa zadarskima, ali i s dubrovačkima. – IVO LENTIĆ, (bilj. 1, 1988.), 89.
- 33 NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 80–82. Tu je citirana starija literatura.
- 34 RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 1), 346; ARTUR SCHNEIDER (bilj. 1), 174; IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.), 89, 93 141 (kat. br. 216); IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 119 (kat. br. 19).
- 35 IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.), 141 (kat. br. 216); IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 119 (kat. br. 19).
- 36 BRANKO FUČIĆ, Dobrinj, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, Zagreb, 1995., 196; MIHOVIL BOLONIĆ i IVAN ŽIC ROKOV, Otok Krk kroz vjekove, Zagreb, 2002., 410; IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 118 (kat. br. 14).
- 37 ARTUR SCHNEIDER (bilj. 1), 174.
- 38 Ista je ikonografija pripisana i spominjanom arhaičnijem novljanskom relikvijaru. – ARTUR SCHNEIDER (bilj. 1), 174.
- 39 Pritom napominjem da je lijepa srebrna bista-relikvijar Bogorodice, djelo venecijanskoga zlatara Kristofora de Rochisa, izrazito realističnih nastojanja u oblikovanju, koja već odaju nadolazeći duh humanizma, nastala već 1403. godine. – NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 144–146. Tu je citirana starija literatura.
- 40 IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.), 89, 141, 153 (kat. br. 219); IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 119 (kat. br. 21).
- 41 NIKOLA JAKŠIĆ i RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 8), 144–146. Tu je citirana starija literatura.
- 42 RICCARDO GIGANTE (bilj. 1), 128–132.
- 43 Bista je početkom 16. stoljeća bila odnesena u Veneciju i ponovno vraćena u Rijeku. – RICCARDO GIGANTE (bilj. 1), 129–130.
- 44 Ovu informaciju u potpunosti dugujem ljubaznosti Uprave za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorskom odjelu u Rijeci, osobito kolegi Marijanu Bradanoviću. Iz dokumentacije koja mi je ustupljena doznajem da je relikvijar u Drugom svjetskom ratu otuđen u vrijeme kad je župnik bio Luigi Torcoletti, te da se smatra da je relikvijar danas na nepoznatom mjestu u Trstu ili u Veneciji.
- 45 Sličnost je tolika da iznenađuje činjenica da ju R. Gigante nije primijetio s obzirom na to da u istom članku piše o hreljinskoj monstranci. Iz članka se može zaključiti da je ta monstranca bila donesena »u botegu« njegovog oca na popravak, pa je moguće da relikvijar svete R. Gigante stoga nije ni vidio. – RICCARDO GIGANTE (bilj. 1), 132.
- 46 IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1988.), 89, 141, 153 (kat. br. 219); IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 119 (kat. br. 21).
- 47 Na svim fotografijama u fototeci riječkoga Konzervatorskog odjela, od onih Dragutina Kniewalda iz 1930. godine do Malinarićevih iz 1975., hreljinska se svetica naziva sv. Ursulom.
- 48 I. Lentić ne navodi razloge ni izvore takve identifikacije.
- 49 Taj podatak dodatno upućuje na vještog majstora. – RICCARDO GIGANTE (bilj. 1), 131.
- 50 Zajedno s bustom odnesen je u Italiju i takozvani »ostenzorij Barbare Frankopan«, vrijedna monstranca iz iste riječke crkve, vrlo slična onoj hreljinskoj, što također upućuje na još nerazjašnjene okolnosti u kojima su dvije župe posjedovale tako slične liturgijske predmete. – RICCARDO GIGANTE (bilj. 1), 132–138.
- 51 IVO PETRICIOLI, Najstariji inventar riznice zadarske katedrale, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26 (1986.–1987.), 160, 165.
- 52 IVO LENTIĆ, Riznica Male braće u Dubrovniku, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., 564–565.; IVO LENTIĆ, Zlatarstvo, u: *Zlatno doba Dubrovnika*, katalog izložbe, Zagreb, 1987., 231, 235, 368 (kat. br. Z/1); IVO LENTIĆ (bilj. 1, 1991.), 118 (kat. br. 15).
- 53 Zbog izuzetne vrijednosti razmatranih relikvijara njihovu sustavnu i temeljitu obradu ostavljam za neki budući rad.

Summary

Marijana Kovačević

Some remarks on Gothic Goldwork from the Region of Novi Vinodolski

The procession crucifix made of gilded silver and hitherto unknown, which is preserved in the parish office of Bakar, may be compared with a series of similar crucifixes from northern Italy, Senj and the region of Zadar. This article brings the crucifix in relation with the workshop which produced the cross from the monastery of San Cipriano in Trieste, not only because of the identical matrix from which the *Platytera* Virgin is embossed on the reverse of the cross, but also because of the similarities in the figure of Christ, as well as most of the medallions on the ends of the arms. Links with the 14th-century north Italian goldwork can also be concluded from the embossing of floral ornamentations on the entire surface of the arms of the cross, which is reminiscent of the so-called Cross of Alda Giuliani in the cathedral of Trieste. Matrices for the embossing of John and Mary in mourning, as well as the tetramorphs, relate this cross to an entire line of artefacts from the region of Zadar and northern Italy, as well as the

procession crucifix of Senj. The author compares a group of valuable head-shaped Gothic reliquaries, preserved in the treasury of the church of the Holy Trinity in Novi Vinodolski, with similar artefacts from Zadar and the island of Krk. She also draws attention to a silver bust – the reliquary of St Ursula from the parish church of the Ascension of Mary in Rijeka, which was stolen during World War II and is today kept at an unknown place in Italy. Morphological analysis of the bust points towards the same hand which made the bust reliquary of the saint at Hreljin. Finally, on the basis of physical indicators and photo-documentation, she suggests a re-interpretation of the iconography of the silver head reliquary of the saint with a shallow crown from Novi Vinodolski, as well as the one from Hreljin.

Key words: procession crucifix, head reliquaries, Gothic goldwork, 14th century, Bakar, Novi Vinodolski, Hreljin